

IVAN JELIĆ

Komunistička partija Hrvatske i nacionalnooslobodilački pokret makedonskog naroda 1937—1945.*

Uočavanje karakterističnih momenata u politici KP Hrvatske, u odnosu na oslobodilačku borbu makedonskog naroda, uvodi nas u povijesnu temu koja je po mnogo čemu važna za razumijevanje razvoja jugoslavenske revolucije u cjelini. Tek će sistematsko i minuciozno istraživanje svih onih komponenata u razvojnoj liniji narodnooslobodilačke borbe, koje su imale i značenje uzajamnog djelovanja, s obzirom na prostor i vrijeme, na društvene i nacionalne strukture i pokrete — omogućiti da se dublje i potpunije sagledava jugoslavenska revolucija kao jedinstveni historijski proces. Naša historijska znanost još je, zapravo, na početku takvih istraživanja, čemu uzroke treba poznavati u nizu momenata i objektivnih i subjektivnih faktora.

Ovaj prilog treba shvatiti u prvom redu kao početni pokušaj uočavanja nekih važnijih aspekata koji otkrivaju značenje istraživanja gledišta KP Hrvatske prema nacionalnooslobodilačkom pokretu makedonskog naroda u presudnom povijesnom razdoblju. Riječ je o godinama uoči sloma jugoslavenske monarhije, kada je KPJ sazrijevala u partiju revolucije, te o razdoblju narodnooslobodilačke borbe koja je ishodila oslobođanjem i utemeljenjem suvereniteta naroda i narodnosti nove Jugoslavije, pa prema tome i hrvatskoga i makedonskoga naroda.

U tom smislu u ovom prilogu, koji ima oblik skice, težište će biti na razmatranju samo nekih pitanja.

I

U jugoslavenskoj monarhiji nacionalno je pitanje pokazivalo svu svoju akutnost u nacionalno ugnjetenim narodima i narodnostima, gdje je i građanska klasa nastupala sa svojom koncepcijom njegova rješavanja. Dok je, međutim, buržoazija svoje »nacionalne« zahtjeve izdizala kao vlastiti prvenstveni cilj, proletarijat ih je sagledavao kroz interese klasne borbe. Tako su pogledi KPJ bili sve vidljivije suočeni sa stvarnošću građanskih »nacionalnih pokreta«, nalazeći i u njihovim razvojnim tendencijama poticaj za dozrijevanje svoje koncepcije o rješavanju nacionalnog pitanja, koja se temelji na drukčijoj osnovici.

* Prilog sa znanstvenog skupa »Osnivanje i razvoj Komunističke partije Makedonije«, Skopje, oktobar 1979.

Od uvođenja šestojanuarskog režima, ideologija integralnog unitarizma, kao tobožnje jamstvo očuvanja narodnog i državnog jedinstva, mogla je poticati još šire opoziciono raspoloženje, a na njega su se nastojale što više pozivati različite građanske političke skupine. Svakoj od njih bilo je stalo da svoju političku koncepciju »rješavanja« nacionalnog pitanja iskaže kao izraz najširih nacionalnih interesa. Zbog toga su građansko društvo u monarhističkoj Jugoslaviji sve više opterećivali problemi međunacionalnih odnosa. Svoju akutnost osobito su ispoljavali u sve većim sukobima nosilaca velikosrpske hegemonije i građanskih političkih snaga u Hrvatskoj, kao predstavnika najjačih nacionalnih buržoazija.

Komunistička partija sve se izrazitije ispoljavala kao jedina snaga koja rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji sagledava u cjelini. Jasno je došao do izražaja drukčiji klasni pristup tome pitanju. Buržoazija priznaje pravo samo jednoj, tj. svojoj naciji, a uskraćuje ga drugoj, dok se radnička klasa obvezuje na priznanje prava svim nacijama, i to na razini pune ravnopravnosti. Prema tome, KPJ je mogla podržavati građanski opozicioni pokret protiv velikosrpskog režima samo u trenucima koji omogućuju određenu zajedničku akciju protiv toga režima, koji je nosilac sistema nacionalnog ugnjetavanja, ali se istodobno svom zdušnošću borila protiv buržoaskog nacionalizma, bez obzira gdje se on pojavljivao.

Dakako, o spomenutim koncepcijama i tendencijama građanskih snaga morao je u prvom redu voditi računa komunistički pokret. To znači da je u njegovu idejno-političkom dozrijevanju koncepcija o rješavanju nacionalnog pitanja morala biti sasvim jasno i do kraja domišljena. To je upravo vrijeme kad su u pogledu formuliranja novih gledišta KPJ o rješavanju nacionalnog pitanja i međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji učinjeni odlučni koraci. U tom pravcu svoj značajan doprinos dao je J. Broz Tito, glavni nosilac borbe za stvaranje KPJ kao moderne partije radničke klase.¹

U vezi s tim su i pogledi Komunističke partije Hrvatske na makedonsko nacionalno pitanje sve vidljivije dolazili do izražaja. Ta su gledišta mogla dobiti na svojoj težini i značenju još više u procesu sazrijevanja pogleda na rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja, kao pitanja koje je neodvojivo i nezamislivo bez rješenja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji u cjelini. U tom pravcu je KP Hrvatske — čije je osnivanje u ljeto 1937. bilo presudan prilog borbi hrvatskih komunista za rješavanje nacionalnog pitanja svoje nacije — svojim temeljnim dokumentima ukazala na okvir u kojemu sagledava nacionalno pitanje, pa prema tome i makedonsko:

- a) KPH je istakla da njeno osnivanje »nije slučajno, nego proističe iz dugogodišnje borbe Komunističke stranke Jugoslavije, koja je branila ne samo interese radničke klase, nego je na svojoj zastavi imala uvijek ispisanu i ideju *nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima*«.
- b) KP Hrvatske je istakla da se komunisti istodobno bore »protiv nacionalne zagriženosti (šovinizma), jer znamo da su pravi napredak i sloboda

¹ O tim pitanjima opširnije raspravljam u svojim knjigama: Komunistička partija Hrvatske 1937–1941, Zagreb 1972; Komunisti i revolucija — studije iz povijesti komunističkog pokreta i revolucije u Hrvatskoj, Zagreb 1977; Uoči revolucije — komunistički pokret u Hrvatskoj 1935–1941, Zagreb 1978.

hrvatskog naroda osigurani samo u bratskoj slozi i saradnji sa ostalim narodima Jugoslavije».

c) KP Hrvatske je upozoravala da, prema tome, njeno osnivanje nema značenje »samo za hrvatski narod«, nego je tim činom »sve ono, što je pošteno i napredno u Jugoslaviji, dobilo vjernog i lojalnog saveznika u borbi protiv reakcije i fašizma, protiv nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja, protiv rata i mržnje među narodima«.²

U godinama uoči sloma jugoslavenske države i početka narodnooslobodilačke borbe i revolucije, KP Hrvatske je u svojoj političkoj akciji pokazivala vidljiv interes za makedonsko nacionalno pitanje. Objektivne preduvjete u tom pravcu u prvom redu su obilježavali ovi momenti:

a) Veoma široko opoziciono političko raspoloženje u Hrvatskoj u toku 1930-ih godina omogućilo je da se u javnom životu slobodnije ispoljavaju različita gledišta na makedonsko nacionalno pitanje.

b) U lijevoj političkoj publicistici, koja je poglavito djelovala pod utjecajem KP Hrvatske, makedonsko je pitanje dolazilo sve vidljivije do izražaja. U brojnim napisima u legalnoj partijskoj štampi sve se više ukazivalo na akutnost teškog položaja makedonskog naroda i posebno ugroženosti njegova nacionalnog bića pod pritiskom velikosrpskoga režima i opasnosti od velikobugarskih pretenzija.³

c) Na Zagrebačkom sveučilištu studirao je relativno znatan broj makedonskih studenata, od kojih se najznatniji dio uključio u političku djelatnost KPJ i SKOJ-a, osobito od 1935. god. Njihova politička angažiranost ispoljavala se posebno posredstvom zavičajnog Kulturno-prosvjetnog studentskog društva »Vardar«.⁴ O aktivnosti makedonskih studenata jasno govore i ocjene upravnopolicijskih organa u Beogradu i Zagrebu koji zagovaraju da ih se »što strožije nadzire« zbog njihove komunističke orijentacije.⁵

Djelatnost makedonskih studenata u Zagrebu sve je više dolazila do izražaja na političkom polju što svjedoče brojni momenti i događaji. Riječ je,

² Citati iz dokumenata Osnivačkog kongresa KP Hrvatske (I. Jelić, Dokumenti o osnivanju Komunističke partije Hrvatske, *Naše teme*, 7-8/1977).

³ Posebnu je akciju u tom pogledu razvila redakcija *Naših novina*, koje je KPH pokrenula 1939. god. u vezi s jačanjem pokreta Narodne fronte. Tako je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (Odeljenje za državnu zaštitu), na početku januara 1940. upozorilo Bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu o djelovanju novinara iz Tetova Viktora L. Aćimovića, koji se povezao s redakcijom *Naših novina*. Aćimović je u istrazi kod Uprave grada Beograda izjavio da je u novembru 1939. navratio u redakciju *Naših novina*, gdje mu je savjetovano da slobodno piše »u duhu autonomne Makedonije navodeći da oni već u tome pravcu pišu«. On, također, navodi da su mu tom prilikom u redakciji lista »pokazali zajednički odgovor studenata Makedonaca sa Beogradskog univerziteta na predavanje akademičara Vulića, kao i mnoge druge dopise iz raznih mesta Južne Srbije, govoreći mi da će oni to objaviti [...]«. (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Zb. XVI, 1940, inv. br. 1468).

⁴ Opširnije o tome pisao je V. Rajčević: Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu između dva rata 1918-1941, Zagreb 1959, 207 i d.; Makedonski studenti na Zagrebačkom sveučilištu između dva rata (rukopis).

⁵ Dopis MUP-a Banskoj Vlasti u Zagrebu, 18. III 1935. (Arhiv IHRPH, Zb. XVI, 1935, inv. br. 848).

u prvom redu, o poduzimanju onih akcija koje imaju temeljno značenje na liniji borbe za rješavanje makedonskoga nacionalnog pitanja i afirmacije makedonske nacije. Među njima u prvi red pažnje dolazi ideja o stvaranju Makedonskog narodnog pokreta (MANAPO), u proljeće 1936, koja se začela upravo među makedonskim studentima u Zagrebu.⁶

Jedan od bitnih momenata koji treba uočavati u sklopu pogleda KP Hrvatske na makedonsko nacionalno pitanje jest činjenica da je ono sagledavano upravo u procesu konfrontacije s građanskim nacionalnim pokretom u Hrvatskoj. U tom je pogledu bila odlučna etapa od jeseni 1939, tj. od sporazuma Cvetković-Maček i stvaranja Banovine Hrvatske. U Hrvatskoj dolazi do kvalitetne promjene u dotadašnjoj građanskoj politici kojoj je glavni pečat udarala Hrvatska seljačka stranka, kao najjača građanska opoziciona grupacija. Osnovni biljeg daljnjim društveno-političkim kretanjima u Hrvatskoj daju, s jedne strane, naponi vodstva HSS-a za daljnje provođenje sporazuma u cilju izgradnje Banovine Hrvatske i jačanje stečenih pozicija, a s druge, sve izrazitije izbijanje na površinu onih tendencija koje su izražavale nezadovoljstvo pojedinih snaga sa sporazumom i novom situacijom u Hrvatskoj.

U razotkrivanju politike i ciljeva vodećih građanskih snaga u Hrvatskoj — koje su iz opozicije došle na pozicije vlasti i postale nosioci režima, ispoljavajući se i u povećanju pritiska na komunistički pokret koji se pretvorio u njihova najopasnijeg protivnika — KPH je izrazila jasno gledanje na akutnost makedonskoga nacionalnog pitanja i značenje oslobodilačke borbe makedonskog naroda.

Polazeći od temeljne ocjene, dane na njenoj Prvoj konferenciji, u septembru 1940, da osobito makedonski narod podnosi denacionalizatorski pritisak velikosrpske hegemonije,⁷ KP Hrvatske je u formuliranju svojih gledišta u vezi s tim ukazivala uoči revolucije na ove bitne momente:

- a) Ukazujući na činjenicu da se u tadašnjem trenutku svjetske konflagracije »bugarska i srpska reakcija ratoborno i provokatorski nadmeću, da li Makedonija treba da bude ukrašen bugarske ili jugoslavenske kraljevske krune«, KPH je isticala da je to trenutak kad treba »snažnije nego ikada doviknuti tim ratnim huškačima, da Makedonija nije ni srpska ni bugarska«.
- b) KPH je posebno upozoravala na težak položaj makedonskog naroda koji je pod velikosrpskom hegemonijom godinama »izvrnut najokrutnijem teroru, gladi, odnarođivanju i izrabljivanju«.
- c) Upozoravajući na značenje borbe makedonskog naroda za njegovo nacionalno oslobođenje i nezavisnost, u kojoj je »dao do sada teške i krvave žrtve«, KPH je isticala da »njemu, kao i svim drugim potlačenim narodima, ne može nikakva reakcija ugušiti volju za slobodom, niti uništiti njegovo pravo na samoodređenje, pravo da sam upravlja svojom sudbinom. Nikakva prava na Makedoniju nema ni bugarska ni srpska buržoazija«.
- d) KPH je posebno isticala da vodstvo HSS-a na čelu s Mačekom podržava politiku velikosrpskog režima prema Makedoniji. »Potpomogavši nacionalnu borbu Hrvata, makedonski i crnogorski narodi borili su se i za

⁶ Opširnije o tome raspravlja S. Fidanova, KPJ vo Makedonija vo vremeto od 1929. godina do aprilskata vojna (rukopis).

⁷ Usp. I. Jelić, Uoči revolucije . . . , 244.

svoje oslobođenje u očekivanju da će upravo oslobodilački pokret Hrvata biti ona snaga oko koje će se okupiti silna nagomilana energija svih potlačeni naroda Jugoslavije.«⁸

U svojim programskim pogledima na uređenje jugoslavenske države vodstvo HSS je do 1939. operiralo s federativnim uređenjem zemlje u kojoj bi Makedonija činila autonomnu jedinicu. Međutim, pitanje Makedonije vodstvo HSS nije sagledavalo u vezi s pozicijom makedonskog naroda, jer mu nije ni priznavalo takav status. Pokazalo se da je u politici HSS-a u vrijeme opozicije isticanje »makedonskog pitanja« imalo prvenstveno taktičko značenje radi pritiska na nosioce režima.⁹

II

Slom Kraljevine Jugoslavije i okupacija zemlje unose nove značajne momente koji su važni za razumijevanje situacije u Hrvatskoj i Makedoniji, posebno s obzirom na pokretanje narodnooslobodilačke borbe. U sagledavanju novonastale situacije rukovodstvo KP Hrvatske u prvom redu je polazilo od utemeljenog načela da stvarnost raskomadane zemlje, u kojoj i Hrvatska i Makedonija dobivaju novi status, ne može utjecati na neke bitne promjene u statusu KPJ. U vezi s tim ono je ukazivalo na ove bitne momente:

- a) Na pitanje zašto je KPH »još u sastavu KPJ«, rukovodstvo KPH ukazivalo je na temeljnu historijsku činjenicu kako je riječ o tome da »smo se ranije mi komunisti Hrvatske, Srbije, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Bosne, Vojvodine i drugi ujedinili u jedinstvenu Komunističku partiju Jugoslavije, ne zato što smo bili pristalice versajske Jugoslavije, nego zato da se lakše zajedničkim snagama borimo protiv zajedničkog neprijatelja, oličenog u ranijim jugoslovenskim vladama i čitavoj jugoslovenskoj buržoaziji«.
- b) KPH je istakla da komunisti ne mogu priznati okupaciju i komadanje zemlje, »jer nije napravljeno po želji naroda, već nasiljem imperijalističkih osvajača«.
- c) obraćajući se partijskom članstvu, KPH je upozoravala na to da je nastupilo vrijeme kad komunisti treba »jače nego ikad« da se zbiju »u jedinstvene redove« oko Centralnog komiteta KPJ i okupe »oko sebe sve narode Jugoslavije u zajednici s ostalim pregaženim i okupiranim narodima Balkana i čitave Evrope«.
- d) Osnovna zadaća pred kojom se nalaze komunisti jest »povesti odlučnu i nepomirljivu borbu za istjerivanje imperijalističkih okupatora iz naših porobljenih i okupiranih zemalja i rušenje svojih domaćih tlačitelja i eksploatatora«.

⁸ *Politički vjesnik*, sredina decembra 1940. Članak: Bugarska, srpska i hrvatska reakcija u Makedoniji (usp. *Politički Vjesnik – Vjesnik radnog naroda 1940–1941*, Zagreb 1965, 277–279).

⁹ Usp. Vođa govori. Ličnost, izjave, govori i politički rad vođe Hrvata dra Vladka Mačka, Beograd 1936, 227–231, 279.

»A kada sebi zajedničkim snagama izvojujemo istinsku slobodu i nezavisnost — isticala je KP Hrvatske — onda ćemo među sobom urediti bratski odnos, kako to bude najbolje za nas i naše narode.«¹⁰

Odmah od početka oslobodilačke borbe KPH je ukazivala na novu situaciju u kojoj su se našli Makedonija i makedonski narod. Bez obzira na prilično skromne mogućnosti dobivanja obavijesti o stanju u Makedoniji, u partijskim dokumentima i štampi jasno se upozorava na ove bitne momente:

a) Zaposjedanje većeg dijela Makedonije od bugarskih okupatora, »koji nad makedonskim narodom sprovode režim terora, gušeći u ognju i krvi svaku oslobodilačku misao«;

b) Pokretanje oslobodilačke borbe u Makedoniji na čelu s Komunističkom partijom;

c) Izražavanje uvjerenja u perspektivu borbe makedonskog naroda za njegovo nacionalno oslobođenje. »Mnogi su okupatori dosad prijetili makedonskom narodu, da će ga uništiti i mnogi su ga zaista masovno uništavali, ali nitko — ni Turci, ni velikosrpski, ni velikobugarski hegemonisti — nisu uspjeli da unište njega ni njegovo ime. Pa ni današnji njegovi okupatori svojim terorom ne će uništiti makedonski narod niti ugušiti nacionalnu njegovu svijest.« Ukazujući na to da će »daleka i duboka tradicija« oslobodilačke borbe makedonskog naroda »doći do punog izraza u naše vrijeme, kad se bije odsudna bitka za definitivno oslobođenje svih naroda«, KPH je ujedno isticala da će makedonski narod u oslobođenoj domovini sam »odlučiti o svojoj sudbini i budućnosti«.¹¹

Zasigurno se jedan od najznačajnijih momenata u vezi s razumijevanjem tih pitanja ogledao u tome da je u analizama i ocjenama rukovodstva KPJ ukazivano na sličnost položaja Hrvatske i Makedonije, tj. hrvatskog i makedonskog naroda u novoj situaciji. Ta se konstatacija u prvom redu temeljila na tome da je politika okupatora i njegovih saveznika u Hrvatskoj i Makedoniji u osnovi težila da se okoristi parolom o novom stanju kao dokazom nacionalnog oslobođenja Hrvata i Makedonaca ispod velikosrpske hegemonije.

S tim momentima bili su usko povezani problemi pokretanja oslobodilačke borbe u Hrvatskoj i Makedoniji, tj. stvaranja njene što šire i čvršće osnove u hrvatskom i makedonskom narodu.

Sve snažnija spoznaja da je narodnooslobodilačka borba jedini istinski put za ostvarenje punog suvereniteta hrvatskog i makedonskog naroda, kao i ostalih naroda i narodnosti, davala je glavni poticaj tom procesu. Revolucija je bila jedina historijska sila koja je vodila u beskompromisni obračun sa svim snagama reakcije koje su se nadale da će poslije rata ponovo izbiti na političku površinu. Među tim snagama glavnu opasnost predstavljale su one koje su zastupale velikosrpski program uređenja Jugoslavije nakon rata, a svoga su glavnog zastupnika dugo vremena imale u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi i oslonac u četničkom pokretu u zemlji. Opasnost da ponovo ne oživi stara, monarhistička Jugoslavija mogla je biti osobit poticaj

¹⁰ *Srp i čekić*, 3–4–5/1941. Članak: Zašto smo još u sastavu Komunističke partije Jugoslavije (usp. *Srp i čekić* 1940–1941, Zagreb 1951, 165–166).

¹¹ *Vjesnik hrvatske jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte*, 9/1941.

da narodnooslobodilački pokret sa svojim programom borbe za novu Jugoslaviju, kao zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti, dobije u Hrvatskoj i Makedoniji iz dana u dan sve širu i jaču društveno-političku osnovicu.

Postignuti rezultati u razvoju NOB-a u Hrvatskoj mogli su biti zalog daljnijeg ubrzanijeg procesa njegova širenja i jačanja ovisno i o što jasnijem formuliranju prave perspektive oslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda. Ta se činjenica, dakako s posebnom osjetljivošću, mogla odražavati na Hrvatsku. Izvještavajući Tita iz Zagreba o stanju NOP-a u Hrvatskoj, Ivo Lola Ribar je u augustu 1942. ukazao na ova tri osnovna obilježja tadašnje situacije:

- a) »dalje vidljivo slabljenje masovne baze i utjecaja ustaškog režima«;
- b) pojava i djelovanje NOP-a kao »prvorazrednog i 'javno priznatog' činioca u unutrašnjem političkom životu zemlje«;
- c) »početak oštrije diferencijacije u redovima HSS-a i jačeg previranja u hrvatskim masama uopće«. U vezi s tim on zaključuje da takav tok zbivanja pojačava »zabrinutost za sutrašnjicu« i osnovna tema razgovora nije više »ko će pobijediti« nego »šta će sutra biti s nama«. »Pitanje o budućnosti Hrvatske, Jugoslavije, političkom ustrojstvu zemlje, odnosu prema jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu itd. su u svačijim ustima, i naša Partija moraće što prije naći formu da svoj stav prema njima učini poznatim masama.«¹²

Postignuti rezultati u razvoju NOB-a u Hrvatskoj mogli su služiti kao značajno iskustvo koje je vrijedno uzimati u obzir i u vezi s razumijevanjem problema daljnijeg razvoja oslobodilačke borbe u Makedoniji. Govoreći o značenju velikosrpske opasnosti zbog četničkog pokreta, Tito je u septembru 1942, u pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju, među ostalim, isticao: »Četnici Draže Mihailovića, kao i svi ostali četnici, jer među njima nema razlike, bacili su u početku parolu da treba sve Muslimane i Hrvate staviti pod nož. [...] Mi smo se tome paklenom planu, koji je zapravo zasnovao okupator, najodlučnije suprotstavili i borimo se za jedinstvo naroda Jugoslavije bez obzira na nacionalnu i vjersku razliku. Ta naša nacionalna politika u današnjoj borbi urodila je velikim uspjehom, jer smo baš tom svojom politikom uspjeli da pokrenemo velike mase hrvatskog naroda u oružanu borbu protiv okupatora. [...]

Vi imate dovoljno argumenata da pred makedonskim narodom zastupate potrebu oružane borbe sa svim narodima Jugoslavije protiv okupatora i njegovih slugu, odnosno protiv svih onih koji danas već kuju planove za ugnjetavanje makedonskog naroda. Makedonski narod treba ubjediti da jedino zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije može njemu osigurati slobodu.«¹³

Prvo zasjedanje AVNOJ-a označavalo je značajan korak naprijed u procesu rješavanja nacionalnog pitanja u narodnooslobodilačkoj borbi. U proglasu narodima Jugoslavije, u kojem se AVNOJ obraća zasebno Hrvatima, Slovencima, Muslimanima, Crnogorcima, Makedoncima i Srbima,

¹² Zbornik dokumenata NOR-a, tom II, knj. 5, 191.

¹³ Zbornik dokumenata NOR-a, tom II, knj. 6, 150–151.

ističe se da pobjeda oslobodilačke borbe može biti »potpuna samo onda, kada se narodi u oslobođenoj zemlji budu osjećali kao svoj na svome, kada budu samo preko svojih slobodnom voljom izabраниh narodno-oslobodilačkih odbora, solidarnim radom sviju, kao i organizacijom u svim granama naše narodne privrede, obezbijedili sve uslove za jedan poredak, koji će im pružiti mogućnost da ostvare istinsku i pravu demokratiju i da izgrade jednu slobodu, nezavisnu i bratsku zajednicu«. Da bi se taj cilj postigao, »potrebna je prije svega jedinstvena i složna borba protiv fašističkog poretka [...] kao i protiv starog reakcionarnog poretka [...]«. ¹⁴ U svom poznatom članku »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe«, objavljenom u *Proletaru*, u decembru 1942, Tito je tu problematiku sustavno i jasno razradio. »Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji — kaže Tito — nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ *narodnooslobodilačka borba* bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored općejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, pored oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.«

U vezi s tim, Tito je upozorio i na sadržaj, karakter i ciljeve borbe za rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja koju su u Jugoslaviji vodile građanske snage:

»Hrvati, kao naj snažnija nacionalna individualnost među ostalim ugnjetenim narodima Jugoslavije, davali su i najžešći otpor protiv [...] velikosrpske nacionalne politike. Ali, razumije se, taj otpor nije mogao dati one rezultate koje je hrvatski narod očekivao. Prvo — zbog toga što su na čelu Hrvatske seljačke stranke stajala gospoda koja su rješenje nacionalnog pitanja Hrvata promatrala sa stanovišta podjele vlasti između njih i velikosrpske gospode, podjele interesnih sfera. Drugo — zbog toga što su ta hrvatska gospoda kanalizirala borbu hrvatskog naroda u pravcu borbe protiv čitavog srpskog naroda, a ne samo protiv velikosrpskih hegemonista, što su sijali mržnju protiv Srba isto onako kao što su je sijala velikosrpska gospoda protiv hrvatskog naroda. Treće — zbog toga što su gospoda iz vodstva HSS-a ignorirala rješavanje nacionalnog pitanja ostalih naroda, kao npr. Slovenaca, Makedonaca itd. Na taj način, borba hrvatskog naroda ostala je izolirana ne samo od srpskog naroda, već i od ostalih naroda Jugoslavije. Ostali ugnjeteni narodi Jugoslavije s pravom su gledali u težnjama Hrvata velikohrvatsku tendenciju ugnjetavanja drugih, kao što je to činila i velikosrpska hegemonistička klika. Na koncu — zbog toga što su i velikosrpska i hrvatska gospoda iz HSS-a smatrala da će jednim običnim sporazumom o podjeli

¹⁴ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, Zagreb 1963, 66.

vlasti skinuti s dnevnog reda nacionalno pitanje svih naroda Jugoslavije.¹⁵ Logična posljedica, s obzirom na dostignuti stupanj NOB-a u Hrvatskoj, bilo je osnivanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), kao najvišeg rukovodstva NOP-a i vrhovnog predstavničkog organa narodne vlasti u Hrvatskoj. Pri tome je važno istaći da ideja o osnivanju ZAVNOH-a nastaje istodobno s pripremama Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Nije dakle bitno što se ZAVNOH konstituirao pola godine kasnije, nego je važno da je odluka o njegovu osnivanju nastala upravo na početku etape ubrzanog širenja NOB-a u Hrvatskoj. U Rezoluciji Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, uz ukazivanje na tešku borbu hrvatskog naroda za slobodu u njegovoj povijesti, razotkrivanje izdajničke uloge ustaštva i četništva te kraljevske vlade i držanja vodstva HSS-a s Mačekom na čelu, donose se značajni zaključci o temeljnim zadaćama NOB-a u Hrvatskoj. ZAVNOH poziva na borbu za »punu istinsku demokratsku slobodu i ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda«.

Za razumijevanje nekih daljnjih značajnih istovjetnosti oslobodilačke borbe u Hrvatskoj i Makedoniji, te njihova određenog uzajamnog djelovanja, karakteristična je ova ocjena u Rezoluciji Prvog zasjedanja ZAVNOH-a:

»U najnovijoj povijesti Hrvatske postojala je 1918. puna mogućnost da se ostvare te vjekovne težnje hrvatskog naroda. Do toga, međutim, nije došlo radi izdaje tadašnjih 'predstavnik' Hrvatske. Da zašтите svoje klikaške interese pred narodom, koji je tad, pod utjecajem Velike Oktobarske Revolucije, tražio svoja iskonska prava, ta su se protunarodna gospoda povezala s velikosrpskim hegemonistima i njihovom pomoću ugušila narodni pokret. Na taj je način umjesto bratske zajednice slobodnih južnoslavenskih naroda, za kojom su težili i Srbi i Hrvati i Slovenci, stvorena versailleska Jugoslavija, u kojoj su svi narodi bili izvrgnuti samovolji i tlačenju beogradskih protunarodnih režima, a osobito hrvatski i makedonski narod.«¹⁶

U vezi s tim treba upozoriti na karakteristične ocjene rukovodstva NOP-a o daljnjem razvoju oslobodilačke borbe u Makedoniji. U pismu, koje je u januaru 1943. uputio Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju, Tito je istakao: »Pitanje' Jugoslavije ne postavlja se danas kao *pitanje režima* bivše Jugoslavije [...] već kao pitanje zajedničke borbe za oslobođenje svih naroda i posle svršenog rata [...] bratskog zajedničkog uređenja i života.«¹⁷ Ukazujući na značenje Titova pisma, S. Vukmanović Tempo je, u svojstvu delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba, u svom pismu Centralnom komitetu KP Makedonije, augusta 1943, istakao ovo: »U njemu se jasno ističe da se KP danas bori za ostvarenje Jugoslavije, ali ne stare Jugoslavije, nego nove, istinski demokratske i slobodne Jugoslavije u kojoj neće biti nikakve nacionalne podjarmljenosti. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, danas na delu ostvaruje takvu Jugoslaviju. Organizovanjem Veća narodnog oslobođenja Hrvatske i narodnooslobodilačke

¹⁵ J. Broz Tito, Govori i članci, I, Zagreb 1959, 113 i d.

¹⁶ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata, Zagreb 1964, 215.

¹⁷ Zbornik dokumenata NOR-a, tom VII, knj. 1, 177.

vojske Hrvatske, hrvatski narod već danas dobija svoju punu nacionalnu slobodu i ravnopravnost.«¹⁸

Svojim jasnim i preciznim formulacijama o borbi za novu Jugoslaviju, u kojoj će Hrvatska i Makedonija dobiti mjesto nezavisne federalne jedinice u sklopu demokratske federativne zajednice, Drugo zasjedanje AVNOJ-a (Jajce, 29. XI 1943) moglo je samo dati još jači poticaj daljnjem sve širem i ubrzanijem procesu jačanja NOB-a u tim zemljama. Jer odluke Drugog zasjedanja nisu u nastupajućoj etapi postale samo najjače mobilizatorske poluge u daljnjem procesu širenja društveno-političke osnovice NOP-a u Hrvatskoj i Makedoniji, nego su jednako tako bile i odlučan činilac sve ubrzanijeg rastakanja onih struktura, koje su svoje političko ponašanje i djelovanje temeljile na računici protivnoj NOP-u.

Nastupila je etapa u kojoj su se energije naroda počele oslobađati nezadrživom silinom. Poticaj za takav sudbinski važan historijski proces dolazio je upravo od sve snažnije spoznaje da je NOB jedini istinski put za ostvarenje punog suvereniteta hrvatskog i makedonskog naroda kao i ostalih naroda i narodnosti u Jugoslaviji. U Makedoniji će taj put uskoro naći svoju punu potvrdu u osnivanju Komunističke partije Makedonije (februar 1943) i stvaranju Antifašističkog narodnooslobodilačkog saboranja (ASNOM — august 1944). Ukazujući na značenje osnivanja ASNOM-a, kao izraza afirmacije makedonske nacionalnosti, organ Jedinjene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske *Vjesnik* pisao je potkraj septembra 1944. god.: »Odluke AVNOJ-a o federativnoj demokratskoj Jugoslaviji, s Makedonijom kao posebnom federalnom jedinicom, zabrinule su sofijske reakcionare, koji su — s pravom — vidjeli u tom aktu ugrožavanje svojih imperijalističkih interesa. Počeli su buncati o nekoj autonomiji Makedonije u okviru Bugarske. A kada je Zemaljsko antifašističko vijeće Makedonije (ASNOM) jasno i odlučno objavilo, da Makedonci hoće i žele živjeti kao ravnopravan član u federativnoj demokratskoj Jugoslaviji i kad je to makedonski narod potvrdio sveopćim narodnim ustankom, koji je zahvatio ne samo jugoslavenski nego i bugarski dio Makedonije, — bugarska reakcija je, uz pomoć Nijemaca, odgovorila pojačanim terorom.« »Stvaranje federalne i ujedinjene Makedonije — pisao je *Vjesnik* — nije samo velika pobjeda makedonskog naroda, to je pobjeda svih naših naroda.«¹⁹

¹⁸ Isto, 383.

¹⁹ *Vjesnik*, 28. IX 1944.